

A Széchenyi Istvánról szóló pszichobiográfiai kutatások összegzése

„*Miért emel oly magasra, hol nem tarthatom fel magamat.*”
(Széchenyi István: Napló 1840. november 19.)

A tanulmányom célja, hogy betekintést nyújtson egy, a hazai társadalomtudományi irodalomban jelenleg még kevésbé elterjedt területbe, a pszichobiográfiába. Elemzésem a soron következő kérdéseket fogja érinteni: először általában a pszichobiográfiával foglalkozom, kitérve arra, miért nehéz ezen tudományterületet művelni. A témához kapcsolódó elméleti alapvetések után Széchenyi életművére szűkítem az előbbi vizsgálati horizontot, majd az összegzés előtt röviden kitérek Széchenyi lelkialkatának bemutatására is.

MI AZ A PSZICHOBIOGRÁFIA?

A pszichohistoria, a pszichotörténet mint tudományterület egy interdiszciplináris tudomány, amely az 1950-es években került a társadalomtudományok kánonjába. Legegyszerűbben így fogalmazhatjuk meg az ilyen kutatások, írások lényegét: a pszichológia, a mélylélektan használata a múlttal foglalkozó tanulmányokban. Henry Lawton a következő definíciós javaslattal élt: „A pszichohistoria annak a problémának az interdiszciplináris (de elsősorban pszichoanalitikus alapelvekre épülő) tanulmányozása, hogy az ember miért cselekszik a történelemben úgy, ahogy cselekszik.”^[1] Tézisszerűen a következőket tarthatjuk a pszichohistoria központi elemeinek:

1. a tudattalan szerepe az emberi viselkedésben
2. az egyén fejlődésére vonatkozó történeti megközelítés
3. az egyén érzelmi (intim) világa, melynek részei a fantáziája, az agresszív érzései, a szexuális ösztönei és szenvedélyei.^[2]

Maga a pszichohistoria tematikailag nagyon sokszínű, mégis azon belül három alirányzatot, irányt jól el lehet különíteni: pszichobiográfia, gyermekkor-történet, társadalmi csoportok pszichohistoriája. Készült már pszichobiográfia

[1] Lawton, Henry: *The psychohistorian's handbook*, New York - London, 1988, The Psychohistory Press. Idézi Botond, 1991, 15.

[2] Botond, 2003, 535.

többek között Lutherről, Gandiról, Wilsonról, John Stuart Millről, Benjamin Franklinról, Hitlerről.^[3]

A fentiek fényében már könnyebben értelmezhető a tanulmányom címében is szereplő pszichobiográfia kifejezés. Maga a 'pszicho' előtag a lélekre utal, így már sejthető, hogy egy hagyományos értelemben megszokott élettörténetről lesz szó. Ha egy mondatban, mintegy definícióként kívánjunk meghatározni a fogalmat, akkor az így hangzik: „a pszichobiográfia a tudományos, módszeres pszichológia explicit használatát jelenti az életrajzokban”.^[4] „A hagyományos történetírásban ugyanis az értelmezés (az interpretáció) alárendelődik az ismeretközlő, az elbeszélő (narratív) elemeknek, a pszichohistoria viszont – bár fontosnak tartja a „mi történt?” és a „hogyan történt?” kérdésekben rejlő narratív funkciókat is – mindenekelőtt mégis csak azt kérdezi a történelemtől és szereplőitől: miért történt?”^[5] Tanulmányomban kísérletet teszek Széchenyi István öngyilkossági hajlamának igazolására e tudomány módszertanának alkalmazásával.

A szakirodalomban a személyiség és a történelem viszonyára reflektáló tudományt nevezik történelem-lélektannak is. „A pszichoanalízis személyiségelmélete tehát a történetiség mellett azt is állítja, hogy az ember a történelemben sem mindig racionálisan viselkedik; cselekedetei, aspirációi, döntései, ill. ezek motivációs háttere nem vezethetők le csak a történeti szükségszerűségből, azokban mindig fellelhetők olyan individuális, egyedi tényezők, amelyek történelmen kívüli meghatározók. Ezeknek a tényezőknek pusztá feltételezése lehetőséget ad egy jobb történeti megismeréshez és megértéshez [...] A pszichológus azonban sajátos eszközeivel és módszereivel juthat olyan információkhoz, amelyek forrásértékűvé válhatnak nem a történelmi események magyarázata szempontjából, hanem annak megértésében, hogy ki, mikor, miért éppúgy – és nem másképpen – viselkedett egy adott történelmi pillanatban, mint *individuum*.” [kiemelés az eredetiben]^[6]

MIÉRT NEHÉZ PSZICHOBIGRÁFIÁT ÍRNI?

Véleményem szerint a fenti kérdés megválaszolásánál célravezető lehet, ha először a társadalomtudományból, a társadalom vizsgálatának nehézségéből indulunk ki. A társadalom kívülről való szemlélete szükséges ahhoz, hogy igaz, hiteles, tudományos kritériumoknak megfelelő kutatást, társadalomkutatást végezzünk. Aki már valaha próbálkozott ezzel, az jól tudja, hogy ez nem könnyű feladat. Megítélésem szerint a pszichobiográfiánál ezen nehézség hatványozottan van jelen. Hiszen ezen kutatási terület is a társadalomtudományokhoz tartozik, továbbá a pszichológiai állítások, tételek elsősorban embe-

[3] Botond, 1991, 65.

[4] Runyan, 1998, 311.

[5] Lányi, 2001, 95.

[6] Kézdi, 1995, 69.

rekre irányulnak, és aki a megállapítást teszi az is ember, és önkéntelenül saját magából ill. környezetéből indul ki.

Fontosnak tartom, hogy utaljak arra, hogy a szakirodalomban több tanulmány is foglalkozik az életrajzírás nehézségeivel. Giovanni Levi *Az életrajz hasznáról* c. művében a következő kérdést vetette fel: Meg lehet-e írni egy ember életét? A saját kérdésére adott válaszát – véleményem szerint – nemcsak a pszichobiográfiával foglalkozóknak, hanem a 'szimpla' életrajzíróknak is szem előtt kell tartaniuk a kutatásokban. „Ezt a történetírás számára fontos pontokat érintő kérdést gyakran kikerülik a források hiányával igazolt bizonyos egyszerűsítésekkel [...] a források hiánya nem az egyetlen és még csak nem is a legfőbb nehézség. A legégbekiáltóbb torzítások számos esetben onnan erednek, hogy történészként egyfajta korlátozott és anakronisztikus racionalitásnak engedelmességedő történelmi szereplőket képzelünk el. Mindezzel a megszokott életrajzírói hagyományt, valamint saját tudományunk retorikáját követve olyan modellekre vetettük rá magunkat, amelyek rendezett kronológiát, nem változó és koherens személyiséget, tehetetlenkedéstől mentes cselekedeteket és bizonytalankodás nélküli döntéseket kapcsolnak össze.”^[7] Pierre Bourdieu, francia szociológus – hasonlóan a közvélemény-kutatáshoz – tagadta a biográfiakészítés objektív jelentőségét, hiszen az életrajzok egy meghatározott, végső irány felé mutató egységes, koherens sorsként mutatják be az életet. S Bourdieu szerint mindez csupán egy retorikai illúzió.^[8]

A fenti szerzők általában érintették a biográfiaírás problematikáját. A következőkben – szűkítve a vizsgálati horizontot – a pszichobiográfia-írás buktatóival foglalkozom.

Lackó Mihály *Széchenyi elájul* c. tanulmányában külön részben foglalkozik azzal, hogy bemutassa, hogy egyes történészek milyen hibákat követnek el mikor biográfiát írnak. Egyetérttek a tanulmánykötet írójával azon megjegyzésével, hogy alapvetően az a gond, mikor a történészek „hősiük” személyiségét megrajzolják, az analógia, konkrétan a lélektani valószínűség módszerét alkalmazzák. Így az életrajz írása során abból indulnak ki a kutatók, hogy a vizsgált személy hozzájuk hasonló, s feltételezik, hogy hasonló értékeket vallanak. Mindennek azonban az a következménye, hogy az életrajz írója nem képes felismerni „hőse” valódi hitét, szándékát, propozicionális attitűdjeit. Lackó a legnagyobb szakmai hibát – a Széchenyi-értelmezések hibáin kívül Erik H. Erikson Lutherről írt tanulmányának kritikai elemzésével is bizonyította ezen állítását – a szövegek reflektálatlan használatában, értelmezésében látja, hiszen páciense eredeti szövegét egybekeverte a saját analitikusi felfogásával.^[9]

Kézdi Balázs – Salvendyre utalva – rámutat azon szempontokra, támadási felületekre, amelyekre hivatkozva kritizálják a történelem-lélektan művelőit:

[7] Levi, 2002.

[8] Bourdieu, Pierre: L'illusion biographique. In: *Actes de la recherche en sciences sociales*. 1986. június, 69–72. Idézi: Gueniffy, 2000.

[9] Lackó Mihály: *Széchenyi-értelmezések: Lélektan és szövegtan*, In: Lackó, 2001, 49.

1. „hadilábon állnak a tényekkel, és a történelmi kútfők hiányát saját magyarázataikkal pótolják;
2. alapvető, a módszereikből fakadó logikai természetű problémáik vannak: ha B létezik, feltételezik, hogy A-nak is léteznie kellett, mivel B pszichoanalitikusan feltételezett következménye A-nak;
3. az elmélet hibái eredendően a történelem-lélektanban rejlenek, amely előbb állapítja meg az egyén gyermekkorának tényeit, mintsem kimutatná, hogy ezek felnőtt magatartásának előidézői;
4. a történelem-lélektannal foglalkozóknak komoly gondot okoz a kultúra is.”^[10]

Könnyen belátható, hogy csupán az első kritika vonatkozik magára a pszichobiográfiára, a többi a pszichoanalízis létjogosultságát érinti. Megítésem szerint a rendelkezésre álló források megfelelő használata jelentős. Sőt már 1910-es Leonardo de Vinciről szóló írásának végén Sigmund Freud is feltette azt a kérdést, hogy melyek a pszichoanalízis alkalmazási keretei az életrajzírók vonatkozásában, s a rendelkezésre álló vizsgálati anyagban jelölte meg ezen határt. Ha egy ilyen jellegű, tudományos igényű vállalkozás nem vezet eredményre, az nem a pszichoanalízis mint módszer hibája, hanem a vizsgált személyről rendelkezésre álló, esetleg bizonytalan és hiányos forrásé, anyagé.^[11] A Széchenyivel foglalkozó pszichobiográfiáinál ezen probléma – mint majd kitérek rá – hatványozottan jelen van.

A kérdést tovább szűkítve megvizsgálom, milyen kutatói nehézséget vet fel egy politikai pszichobiográfia megírása. Lányi Gusztáv Rákosi Mátyás politikai antiszemitizmusáról írt tanulmányát a fentiekkel tartalmilag megegyező gondolatokkal kezdi. Kiemeli, hogy nehézséget jelent egyrészt a politikai természete, hiszen szembe kell nézni a nyilvánosság saját dramaturgiájával, a szereplés és az elhallgatás taktikázásával. Másik nehézség – mint már utaltam rá – a személyiség lélektani rejtélye. Az utolsó nehézséget, amire Lányi külön utal, a történelmi megismerés problémái jelentik, amivel a kutató akkor találkozik, ha olyan politikus, politikai vezető személyiségét kívánja feltárni, aki már nem él.^[12]

MIÉRT NEHÉZ SZÉCHENYIRŐL PSZICHOBIOGRÁFIÁT ÍRNI?

A fent elmondottak természetesen a Széchenyi-jellemrajz esetében is jelentkeznek. Lackó tanulmányában további nehézségeket is megemlít:

1. A legtöbb elemező a Széchenyi műveket két részre bontotta, és így két Széchenyi jött létre. Egyik a reformer, a másik a szabálytalan, labilis lélek. Mindez tudományosan nem helyes, Széchenyi életművének egységben szemlélése fontos, hiszen az biztos, hogy csak egy Széchenyi volt.^[13] Ezt nevezi Kézdi

[10] Salvendy, J. T. (1988): *Rudolf. Egy lázadó Habsburg lélektani tükrében*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Minerva, Budapest, 1. 11–12. old. Idézi Kézdi, 1995, 71.

[11] Freud, 1982, 322–323.

[12] Lányi, 2001, 94.

[13] Lackó Mihály: *Ki beszél? A rétor képe a Hitelben és A Kelet népében*, In: Lackó, 2001, 23.

Balázs „hasításos elhárításnak”, így beszélhetünk egy (ön)destruktív és egy alkotó, egy éjszakai és egy nappali Széchenyiről.^[14]

2. Megállapítható, hogy a szerzők által megvalósított pszichológiai (affektív-pszichológia) értelmezés, magyarázat általában nem Széchenyiből indul ki, hanem valamilyen általános, 'normális' emberről alkotott felfogásból, és így egy pszichológiai valószínűség alapján felépített történetet kapunk.^[15]
3. A „Legnagyobb Magyar” életét, annak fontosabb eseményeit az általános emberi természetből kiindulva vizsgálták, holott nincs tudományos bizonyíték arra vonatkozóan, valójában beteg volt-e. Azon szakirodalomban, amelyek abból indulnak ki, hogy Széchenyi beteg volt, azt olvashatjuk, mániában, mániás depresszióban szenvedett. A pszichiátriában a hangulatzavarok két alaptípusát különböztetik meg, egyik a depresszió, a másik a mánia tünetegyüttese. Általánosságban a depresszióra a következők jellemzők: mindenre kiterjedő gátolttság, az érdeklődés és az öröme való képesség csökkenése, negatív gondolkodási séma, memóriazavar, az önbizalom és önértékelés csökkenése. Jellemzi továbbá a depressziós epizódot a jövőt illető pesszimizmus, minden eseménynek csak a negatív oldalát látja, minden szociális összefüggéstől elzárkózik, öngyilkossági gondolatok, étvágy- és alvászavar, szexuális diszfunkció. A beteg öltözködése, személyi higiénéje ilyenkor általában elhanyagolt, beszéde lelassult, tétova, tartalmilag elszegényedett. Általánosságban a mániás epizódra a következők jellemzők: a gátlások felszabadulása, emelkedett hangulat, fokozott aktivitás, megnövekedett önértékelés. Ilyenkor a beteg boldog, optimista, máskor pedig irritált, ingerlékeny. Magatartása ilyenkor gyakran gátlástalan, izgatott, hiperaktív, ítélőképessége sérül, az alapvető szociális normákat nem tartja be. Beszéde gyors, nehezen érthető, az asszociációk fellazulnak, a téma tartósan nem köti le, így csapongóvá válik („gondolatrohanás” észlelhető), másodlagos inkoherencia alakul ki. Alvási idő csökken, étvágya és szexuális készítése fokozott. Mániás depresszióknak a mánia és a depresszió jellegzetes tüneti képének alternáló megjelenése tartós periódusokban. A két ellentétes epizód, fázis alternálása különböző formákban jelenhet meg. Így beszélhetünk pl. valódi *psychosis maniacodepressiváról*, amikor az élet során megjelenő ellentétes fázisok egymásutániségében nem fedezhetünk fel törvényszerűséget.^[16]

Azon kérdést, hogy valóban a fent leírt betegségben szenvedett-e, az egész életét átfogó kórtörténet áttekintésével lehetne megválaszolni, de ilyen nem áll rendelkezésünkre. Pedig ezen kérdés Lackó szerint is lényegi: „magyarázhatjuk-e egy talán beteg személyiség tetteit, műveit emberekre általában jellemző lélektani valószínűségek alapján? Konstruálhatunk-e történeteket a józan ész szerint olyasvalakiról, akinek az esze nem is volt józan?”^[17]

[14] Kézdi, 1995, 111.

[15] Lackó Mihály: *Széchenyi elájul*, In: Lackó, 2001, 33.

[16] Trencsényi, 1977, 1406-1410.; Füredi - Németh - Tariska, 2003, 286-301.

[17] Lackó Mihály: *Széchenyi elájul*, In: Lackó, 2001, 42.

4. A Széchenyi Naplók csak 1877, illetve 1921 után váltak kutathatókká, és ez nagyban megnehezítette a biográfiák elkészítését. Érdekes, hogy a kutathatóság megnyílt után is számos szerző ragaszkodott saját naiv elképzeléseihez, 'belemagyarzásaihoz', és ahhoz, hogy ezeket fenn tudják tartani, lényegében figyelmen kívül hagyták a Naplókat, levelezéseket. „A történészek, ha nem voltak is tudatában, valójában lélektant is műveltek, csakhogy ennek a lélektannak semmi köze nem volt Széchenyi lelkéhez [...] a szabad történet-építéshez arra is szükség volt, hogy az értelmezők megkerüljék Széchenyi naplóit, leveleit. Talán nem túlzás ebben olyan jelenséget látni, ahol a történeti józan ész a logikus magyarázat érdekében maga alá gyűri az ábrázolt hős elméjét.”^[18]

SZÉCHENYI LÉLEKRAJZÁRÓL

A tanulmány következő részében Széchenyi István lelkialkatával foglalkozom. Hazai szakirodalomban számtalan Széchenyi-életrajzot^[19] találunk, amelyekben természetesen vannak utalások a „Legnagyobb Magyar” érzelmi, mentális állapotára, de ezeket nem tekintem pszichobiográfiának. Bár a hazai szakirodalomban nem igazán terjedt el a lélektani életrajzírás mint módszer alkalmazása, készültek ilyen tanulmányok Széchenyivel kapcsolatban is. Három ilyen jellegű munkára utalok, ezzel a gyakorlatban is bemutatható, mit is jelent a címben szereplő tudományterület, módszer.

A Széchenyi lelkialkatával foglalkozó írások elemzésekor mindenképpen meg kell említeni egy, a politikus kézírásának elemzésével foglalkozó munkát. A grafológia a kézírás elemzése, s az ember tulajdonságaira, jellemére való következtetés.^[20] Habár nem lehet pontosan megmondani, mikor született meg ezen tudomány, érdekes, hogy Arisztotelész is megállapította: „Ahogy minden férfi hangja különbözik, úgy kézírásuk sem lehet azonos.”^[21] Bár ezen megközelítés nem a pszichoanalízis módszerét használja, de véleményem szerint gazdagíthatja, mélyítheti a reformkor kiemelkedő alakjáról rendelkezésre álló ismereteinket. Soóky Andrea több forrást^[22] is felhasználva kísérletet tett Széchenyi bemutatására. Kézírása alapján a következő összefoglaló következtetéseket vont

[18] Lackó Mihály: Széchenyi elájul, In: Lackó, 42.

[19] L. például: Sárkány József (1941): *Gróf Széchenyi István élete és eszméi*, Budapest, Széchenyi Munkaközösség; Oplatka András (2005): *Széchenyi István*. Budapest, Osiris Kiadó; Csorba László (1991): *Széchenyi István*. Budapest, Officina Nova; Estók János (2010): *Széchenyi István gróf élete és kora*. Budapest, Officina Kiadó stb.

[20] Grafológia [szócikk] In: Bakos, 2005, 238.

[21] Tew, 2008, 8.

[22] Széchenyi István: Levél Vörösmarty Mihályhoz (1833); Levelek Helmeczy Mihálynak (1845. március 20., október 19., 1846. január 28., április 18., 1847. február 4., április 6., április 12., július 8.); Levél Jonovics Józsefhez (1857. október 21.); Levél a csanádi püspökhöz (1844. október 11.); Levél az MTA-nak (1829. december 6.); Levél édesapjához (1803); Levél Deák Ferencnek (1842. december, november 29.)

le a grafológus: „Fejlődésre és támadásra kész, alapvetően feszült típus, de hosszú távú terve van. Célirányos gondolkodás, éles megfigyelési képesség és bevetésre való készség jellemzi. Szereti a versenyt, sikerorientált és praktikus. Jó helyet akar elfoglalni magának a világban. Emberekhez való irányultsága (nem közeledése, hanem irányultsága!) ellenére empátiás képessége nem túl erős. Nehezen tud engedékeny lenni. A mások közvetett és közvetlen irányítása mellett a kölcsönösség, ami még szóba jöhet nála, de az alárendelődésre nem képes. Probléma centrikus gondolkodása ellenére csatáit nem adja fel harc nélkül. Kívül és belül ugyanaz a személy van, de a kívülről látható képet a körülette lévő búra már másképp mutatja.”^[23] Soóky Andrea elemzésében külön részt szentelt annak, hogy bemutassa, hogyan használta a „Legnagyobb Magyar” a fizikai és pszichés energiákat. Elmondható, hogy Széchenyit erősen befolyásolták hangulatai, de képes volt önuralmat gyakorolni. Írásából kiderül továbbá, hogy a személyiségének – az átlagosnál nagyobb mértékben – része az agresszió. A grafológus szerint ezen agresszív hajlam több síkon kivetülhet: egyrészt segítheti a fejlődést, az előrehaladást, másrészt növelhetik az önmagával szemben támasztott elvárásokat, harmadrész indulat formájában ki is törhet. Mindezek alapján feltehető az a kérdés, írásában találhatók-e öngyilkosságra utaló motívumok, jelek. Soóky Andrea leszögezi, hogy csak az agresszió és a szorongás együttes elővetülése esetén vizsgálható a szuicidum mértéke. Az önagresszió jele a sok baltendenciás (a bal irányba, tehát a múltba irányuló mozdulatok, a visszahurkolások stb.) illetve a depresszív (a lefelé futó sorok, a felbomlott betűformák, középre vagy balra tolódott aláírás stb.) írásmód. Ilyen jellemzők megtalálhatóak Széchenyi kézírásában, de nincsenek halmozódott, figyelemfelkeltő jelek. S bár a kézírásban nem jelenik meg a mindenre rátelepedő depresszió, Soóky Andrea grafológus szerint egyértelműnek látszik a hosszú távú stressz hatásainak kivetülése a reformkori politikus mind fizikai, mind pszichés állapotára.^[24]

Lackó Mihály Széchenyivel foglalkozó írásai, amelyek egy csokorba gyűjtve a *Széchenyi elájul. Pszichotörténeti tanulmányok* c. kötetben^[25] olvashatók, jelentősen gazdagítják a hazai politikai pszichológiát, azon belül is elsősorban a pszichobiográfia irodalmát, hozzájárulva a történelemtudományhoz is. Lackó nemcsak Széchenyi lelkialkatát elemzi a tanulmányaiban, hanem – mint fent láttuk – elsősorban a pszichotörténetre, a pszichobiográfiára vonatkozó észrevételeket tesz. A szerző alapvető célja, hogy a Széchenyi-biográfiák kritikai vizsgálatával felhívja az „élményalapú történetmondás” alapvető hibáira az olvasó figyelmét. Mindezt úgy teszi, hogy a tanulmányok végigolvasása után betekintést kapunk Széchenyi lelkivilágába is. Az előbbi mondatban a betekintésen van a hangsúly. Bár a tanulmánykötet címe másra utal – ezzel kicsit megtévesztve az olvasót –, Lackó nem tárja fel a „Legnagyobb Magyar” esetleges betegségének okait és nem is egy Széchenyi-életrajz fejezeteit olvashatjuk.

[23] Soóky, 2005, 13.

[24] Soóky, 2005, 19–20.

[25] Lackó, 2001, 207.

A harmadik, s egyben utolsó tanulmány Kézdi Balázs unikális jelentőségű írása. A szerző a történelem-lélektan kifejezést, s nem a pszichobiográfia megjelölést használja, ám mindez a tanulmány tartalmi mondanivalóján nem változtat. Széchenyi Napló felhasználásával Kézdi nem egy diagnózist kíván felállítani, hanem egy leírást ad a pszichoanalízis fogalomtára segítségével. A Naplóban a reformkori politikus önmagát artikulálja a szubjektív jelen időben, s ezen szövegrészek egy fontos üzenetet hordoznak: „Mint hogy a Napló tikos jellege bizonyítottan tűnik, maga a szöveg önreflexió, amely circulus vitiosus-ként működve a naplóírókat mint önmaga által halálraítéltet állítja elő ebben a diskurzusban. A Napló semmiképpen nem tekinthető az öngyógyítás eszközének, hanem ellenkezőleg, éppen az önpusztítás médiumává vált 1814 júliusa és 1860 áprilisa között, vagyis több mint négy és fél évtizeden keresztül.”^[26]

Korunk neves pszichológia analízissel foglalkozó tudósa Kézdi Balázs 370 naplóbejegyzéssel támasztja alá, hogy Széchenyi István személyiségét jobban megérthetjük, ha alkalmazzuk a patológiás nárcizmust, mint szemléleti keretet. Hangsúlyozom, a szerző nem diagnózis felállítására törekszik, hanem az általa alkalmazott pszichoanalízis módszer lényegében hermeneutikai módszer: „Ebből a szempontból a tudattalan olyan beszéd-töredékként artikulálódik a diskurzusokban, amelynek meg kell találnia helyét a beszéd egészében. A jelentés ebben a beszédben lappang a beszédmód sajátja, hogy milyen fokú, mértékű ez az elrejtettség.”^[27]

A következőkben megnézem, s röviden összefoglalom, mi jellemzi a patológiás nárcizmust, amely Széchenyi lelkialkata elemzésének vizsgálati keretét fogja a későbbiekben képezni. Otto F. Kernbergtől származik maga a kifejezés, s e személyiségprofil lényege, hogy a „személyiség működésének egy olyan módja, amikor a funkcionalitás alapját kóros önértéti, önértékelési deviáció alkotja, ami speciális tárgykapcsolati zavaron alapul. Az ilyen emberek másokkal való érintkezésük során szokatlan módon foglalkoznak saját személyükkel, nagyon igénylik, hogy mások szeressék [...] alacsony önértékelésük a másoktól várt elismerés követelésében próbál kompenzálódni [...] Hajlamosak irigységre, és arra, hogy idealizálják azt, akitől nárcisztikus feltöltődésüket várják, míg lenézéssel és megvetéssel bánnak azokkal, akitől nem várnak semmit.”^[28] A pszichoanalízis alapján elmondható, hogy ezen személyek azért viselkednek gőgösen, fennköltén, mert a paranoid vonásaikat az orális düh révén kívánják elhárítani maguktól. Azért nevezte Kernberg ezen körképet patológiásnak, mert az ilyen személyek könnyebben válnak pszichotikussá, s ilyenkor gyógyításra szorulnak.^[29] Kézdi Balázs elemzésében külön utal arra is, hogy a nárcisztikus személyiségszerkezet és az öngyilkosságra való hajlam között közvetlen kapcsolat van, s véleményem szerint ezen megközelítés kiválóan alkalmazható Szé-

[26] Kézdi, 1995, 83.

[27] Kézdi, 1995, 112.

[28] Kézdi, 1995, 83–85.

[29] Kézdi, 1995, 84–85.

chenyi István lélekrajza vonatkozásában is. Abból indult ki, hogy a fent bemutatott sajátos személyiség szerkezet fokozottabb sérülékenységet hordoz magában, így nagyobb a valószínűsége eseti krízisek megjelenésének, s a krízisek kimenetele a kezdeti kompromisszumok után egyre inkább hatástalan (ineffektív). Jellemző továbbá, hogy a tárgykapcsolatok hiánya és/vagy patológiás jellege következtében az önértékelés szintje rohamosan csökken, s így a nárcisztikus személyek önagressziója az orális düh utolsó artikulációs lehetősége.^[30]

Hogyan értelmezhető Széchenyi István a fenti szemléleti keret segítségével? Fentebb már volt arról szó, hogy a Napló szöveghelyei alapján válik mindez nyilvánvalóvá. Kézdi az öngyilkosságra 120 bejegyzést, a nárcizmusra 135, míg az identitás problémára 115 naplórészletet hozott fel. Nem célozom az egyes részek külön ismertetése,^[31] így csupán három dologra utalok: szüleivel való viszonyára, ehhez szorosan kapcsolódik a vallásosság kérdése, valamint a Görgenféle magántéboldyában, a Bécs melletti Döblingben eltöltött időre.

Széchenyi Naplójában több utalás van az orális fixációra: így számtalan adat utal az evési, ivási szokásokra, a táplálék megszerzésének és feldolgozásának problémájára, illetve arra, hogy a „Legnagyobb Magyar” nárcisztikus megszállottsággal ügyel testsúlyának változására.^[32] A pszichoanalízis nagy hangsúlyt fektet a szülő és gyermek közti kapcsolatra. Bár ezzel kapcsolatban kevés adat áll rendelkezésre, mégis egy fontos dologra szeretnék utalni. Széchenyivel kapcsolatban kevésbé köztudott tény, hogy édesanyjának, Festetics Júliának az első férje Széchenyi nagybátyja volt. Külön pápai engedéllyel köthetett újabb házasságot édesanyja gróf Széchenyi Ferencsel.^[33] Véleményem szerint valamilyen szinten ez kihathatott az életére, hiszen valószínű, hogy a vallási identitástudatú gyermeket ezt megzavarhatta. A gyermek a szocializáció során a családjától, a környezetétől sajátítja el, mi a helyes, normális viselkedés. Feltehető, hogy valamilyen „házkörüli pletykából” megtudhatta ezt a családjára vonatkozó tény, és hogy az nem gyakori, megszokott dolog, hogy valaki saját testvére özvegyét veszi el. Mindez kihathatott életére. Széchenyi szerette szüleit, amikor katonai évei elszóltatták az otthoni háztól, folyamatosan levelezett apjával, és ezekből megtudhatjuk István családja iránt táplált tiszteletét, szeretetét. Ahhoz, hogy a család és a vallásosság megférjen egymás mellett, valószínűleg Széchenyi eltért a szigorú katolikus dogmáktól, felmentve ezzel a szülei házasságát, és ezzel elindult az elfojtás folyamata.

Kézdi Balázs hozzám hasonló véleményen van, sőt ő az elemzésében kitér az idősebb fiú-anya kapcsolatra is. Meglátásom szerint ez a kapcsolati viszony a későbbiekben nagyban befolyásolhatta Széchenyi későbbi életét, így ezen összefüggést mindenképpen szem előtt kell tartani a vizsgálatokban. Nézzük meg rövi-

[30] Kézdi, 1995, 86.

[31] Kézdi Balázs elemzésében részletesen bemutatja azon három módot (projekció, identifikáció, szublimáció), amellyel Széchenyi „orális dühét” próbálta meg elhárítani.

[32] Kézdi, 1995, 94.

[33] Zichy Antal: *Gróf Széchenyi István életrajza (1791-1860)*. <http://mek.niif.hu/05800/05836/html/> (letöltés időpontja: 2009. október 25.)

den, mi mondható el Széchenyi István és édesanyja, Festetics Júlia kapcsolatáról. „Anyja messzemenően támogatta fiát abban a tervében, hogy Amerikában telepedjék le. Nem valószínű, hogy ez a távolító attitűd csak ebben az életszakaszban volna jellemző az anyagi viszonyulásra. Ugyanakkor az ilyen anyagi viszonyulásokban az anyák általában ambivalensek, kettős lekötésben tartják gyermeküket, egyszerre fejezik ki kötelező jellegű gondoskodásukat a kritikus megítéléssel.”^[34]

Ezen gyermek-, illetve fiatal korban megjelenő kapcsolati defektus kihathatott életére. Adatok támasztják alá, hogy katonáskodása idején nőügyei miatt permanens lelkiismeret-furdalásban szenvedett. Érdekes módon valamilyen szinten a múlt ismétlődik, mert Széchenyi feleségével, Seilern Crescence osztrák grófnővel 1824 nyarán ismerkedik meg, akkor, amikor a hölgy még gróf Zichy Károly felesége. A kettőjük közötti eszményi vonzalom beteljesedésére több mint tíz évet vártak, Zichy gróf elhunytáig.

Tanulmányom ezen részénél érkeztünk el Széchenyi utolsó, a döblingi tébolydában töltött éveire. Számátalan kutató^[35] foglalkozik ezen időszakkal. Fentebb már volt szó arról, hogy – bár orvosi feljegyzés nincs róla – a „Legnagyobb Magyar” valószínűleg mániás depresszióban szenvedett, s adatok bizonyítják azt is, hogy többször kísérelt meg öngyilkosságot. Így intézetbe zárása megfelel kora bevett gyakorlatának. Döblingben nem kezelték, hanem őrizték, majd „öngyógyítás” következtében állapotában 1856-tól pozitív változás következett be. A tanulmányomnak nem célja ezen időszak kronologikus áttekintése, ennél sokkal izgalmasabb kérdés, hogy a Kézdi Balázs által javasolt szemléleti keretben mit szimbolizálnak a tébolyda falai, s miért nem küzdött Széchenyi azért, hogy kikerüljön. Kézdi szerint egy ilyen intézetben a felnőtt férfi átmenetileg vagy véglegesen lemond a felnőtt léthez tapadó szociális szerepekről, kötelezettségekről, feladja autonómiáját. Tehát a betegség egyfajta menedék, a tébolydában való tartózkodás pedig ennek a legitimációja.^[36]

Fontosnak tartom, hogy elemzésemben utaljak arra, a vallásosság kérdése az öngyilkossági kísérletek, és végül a sikeres öngyilkosság kapcsán kiemelt hangsúlyt kaphat. A legtöbb valláshoz hasonlóan a római katolikus hitben is bűnnek számít az öngyilkosság, s ezen lelki vívódás Naplójában is megjelenik. 1860. április 8-án gróf Széchenyi István fejbe lőtte magát: „A bécsi büntető törvényszék értesítettvén a rendőrség által az eseményről, törvényes bizonytságot küldve ki, mely délután 3 óraker kijöven, következőket jelent: »A gróf teste egy zsöllyeszékben ülő helyzetben találtatott, mindkét karjai combjaira leeresztve; a bal oldali combon feküdt a kilőtt pisztoly.

A fej bal oldala teljesen szétzúzva volt, a koponya négy-öt lépésnyire hevert a földön; a velő a falakon és szoba tetején szertefecskendve.

Lóanyagul egy gyapotgyutacs, s a velőben madársörét találtatott.»

A koponyacsontok vizsgálatából kiünt, hogy a pisztolynak jól számítva, a

[34] Kézdi, 1995, 94–95.

[35] Lásd például Kecskeméthy, 1866; Kosáry, 1981.

[36] Kézdi, 1995, 105.

leggyengébb csontra, a bal szem-gödörbe kell vala irányozottnak lenni, sőt arra valószínűleg közvetlen rászoritva levén, a lövés nagy durranást nem is tehetett."^[37] A szuicidum – mint írja Kézdi – húsvétvasárnap hajnalán történt: „A mélyen katolikus Széchenyi István e végső negációja elvetette a feltámadás megismételhető lehetőségét ön maga számára.”^[38] Másképpen értelmezi ezen öngreszsiót Kosáry Domokos, aki egyfajta „jogos”, érthető menekülésként értelmezi a polihisztor tettét. „Széchenyi nem omlott össze, hanem ellenkezőleg, az új, végleges összeomlás, az ásító örvény rettenetétől és attól a megaláztatástól menekült, hogy az önkényuralom hideg bürokratái és fogdmegjei elhurcolják, és a sötétségbe taszítsák. Ez az, amit a felépült, de saját sérülékenységét ismerő, szuverén, büszke ember semmiképpen sem tud, sem akar elviselni. Ez elől menekül iszonyatos, kemény, valóban »kétségbeesett elhatározással«, amelyet a napló tanúsága szerint nagy keservesen tudott csak önmagával szemben érvényesíteni, hiszen az élethez, napfényhez, jövőhöz fáradt, öreg teste is szívósan ragaszkodott. Utolsó tette nemcsak menekvés, hanem egyúttal félelmetes erejű tiltakozás is, amelynek országos, mozgósító visszhangja lett. S ezzel Széchenyi végigjártotta, ő maga az ellenzéki akció, a megtorlás, a konfliktus drámai színjátékát a legvégső konzekvenciáig.”^[39] Az idézetben megjelenik Széchenyi és a haza sorsának összemosása, amely sok Széchenyiről szóló írás sajátja. Így például Spira György írásában is előtűnik. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc történetének neves kutatója szerint Széchenyi öngyilkosságával vértanúja lett a szabadságharcnak, „s így hirdet elmúlásával, amit múltó napjaiban maga is váltig tagadni próbált: hogy nagy célokat nem mindig érhetünk el nagy áldozatvállalás nélkül, de a nagy áldozatok mindig megteremtik a maguk gyümölcseit.”^[40]

ÖSSZEGZÉS

A tanulmányban egy viszonylag új tudományterülettel, a pszichobiográfiával foglalkoztam, s Széchenyi István személyiség szerkezetének egy-egy szeletén próbáltam érzékelteni a gyakorlatban is a címben szereplő megközelítést.

Véleményem szerint ezen megközelítés, mint felhasznált módszer, gazdagabbá teheti a társadalomtudományokat, elsősorban a történelemtudományt és a politikatudományt. Hasznos lehet, hiszen egyrésztől elkerülhetővé válik, hogy csupán életrajzi adatokra támaszkodva próbáljunk lélektani magyarázatokat adni, másrésztől pedig megteremti a lehetőséget, hogy kikerüljünk a biográfia alanyának a 'misztifikálását', a túlmagasztalását – 'szent és sérthetetlennek' minősítését. Ez utóbbi nagyon gyakran előfordul, a legjobb példa erre Kemény Zsigmond leírása Széchenyiről, hiszen a Kemény-féle elemzés több biográfia

[37] Kecskeméthy, 1866, 125–126.

[38] Kézdi, 1995, 109.

[39] Kosáry, 1981, 253.

[40] Spira, 1983, 31.

meghatározó alapját képezte később: „Ő annyira sajátos, annyira eredeti lény, miként semmi rámába, melyet nagyságról vagy közepszerűségről formálunk, be nem illeszthetik. Benne úgy uralkodott az *egyéni*, hogy nemcsak az eszményképekhez nem lehet hozzászabni őt, mint egészet; de arról is bizonyosak lehetünk, hogy midőn egyes tulajdoniért mérjük egymással össze, e hasonlítás kimondhatatlanul általános, hiányos és sántító leend” [kiemelés az eredetiben – V. E.].^[41]

Ezen rövid tanulmánnyal célokom az volt, hogy felhívjam a figyelmet a múlt megértésének egy lehetséges módjára, melynek jelentősége felértékelődőben van, mivel a történelemtudományban egyre nagyobb hangsúlyt kap az egyén, a személyiség, s ezen módszer képes lehet arra, hogy megmutassa az „egyéni élet történelmi jelentőségét”.^[42]

IRODALOM

- Bakos Ferenc (2005) (szerk.): *Idegen szavak és kifejezések szótára*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Botond Ágnes (1991): *Pszichohistoria - avagy a lélek történetiségének tudománya*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Botond Ágnes (2003): *Pszichohistoria*, In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe, Hagyományok, irányzatok, módszerek*, Budapest, Osiris Kiadó.
- Freud, Sigmund (1982): Leonardo da Vinci egy gyermekkori emléke. In: Freud, Sigmund: *Esszék*, Budapest, Gondolat Könyvkiadó.
- Füredi János – Németh Attila – Tariska Péter (szerk.) (2003): *A pszichiátria rövidített kézikönyve*, Budapest, Medicina Könyvkiadó.
- Gueniffy, Patrice (2000): A biográfia a megújuló politikatörténetben, *Aetas*, 3. szám, 136–150. p.
- Kecskeméthy Aurél (1866): *Gróf Széchenyi István utolsó éveit és halála (1849-1860)*, Pest, Emich Gusztáv.
- Kemény Zsigmond (1851): Széchenyi István, In: Csengeri Antal (kiad.): *Magyar szónokok és statusférjak* (Politikai jellemrajzok) Pest, Heckenast Gusztáv, 333–512. p.
- Kézdi Balázs (1995): *A negatív kód. Kultúra és öngyilkosság*. Pécs, Pro Pannónia Kiadói Alapítvány.
- Kosáry Domokos (1981): *Széchenyi Döblingben*, Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Kövér György (2002): A biográfia nehézségei, *Aetas*, 2–3. szám, 245–262. p.
- Lackó Mihály (2001): *Széchenyi elájul, Pszichotörténeti tanulmányok*, Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- Lányi Gusztáv (2001): *Rendszerváltozás és politikai pszichológia, Politikai pszichológiai tanulmányok*, Budapest, Rejtjel Kiadó.
- Röckelein, Hedwig (2002): A pszichohistorikus módszer hozzájárulása az „új történelmi biográfiához”, *Aetas*, 2–3. szám, 231–244. p.
- Runyan, W. M. (1998): Vita a pszichobiográfiáról, In: Hunyady György (szerk.): *Történeti és politikai pszichológia, Tanulmányok*, Budapest, Osiris Kiadó, 305–339. p.

[41] Kemény, 1851. 419. Lackó, 2001, 81.

[42] Röckelein, 2002.

- Soóky Andrea (2005): *Kik voltak ők valójában? Történelmi alakjaink kézírásának nyomában.* (a grafológiai elemzéseket írta Soóky Andrea), (szerk. és a kommentárokat írta Oroszlán Éva) Budapest, DFT-Hungária Kiadó.
- Spira György (1983): Széchenyi tragikus útja, In: Spira György: *Négy magyar sors.* Budapest, Magvető Könyvkiadó, 7-32. p.
- Tew, Jacqui (2008): *Titok nélkül grafológia,* Budapest, Sclar Kiadó.
- Trencsényi Tibor (1977) (szerk.): *A gyakorló orvos enciklopédiája, II. kötet,* Budapest, Medicina Könyvkiadó.

•
Kautz Gyula portréja. In: Akadémiai Album. A' Magyar Tudományos Akadémia ünnepélyes megnyitásá-
nak emlékeül. Pesten, 1865.